

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

**XORAZM MA‘MUN
AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI**

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2024-5/3
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2024

Bosh muharrir:

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.

Tahrir hayati:

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, d.b.n., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, d.b.n., prof.
Kadirova Shaxnoza Abdaxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.

Pazilov Abduvayeit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjaniyevich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durдона Sidiqovna, f.f.d.
Xudoyberganov Oybek Ikromovich, PhD, k.i.x.

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№5/3 (114), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2024 y. – 419 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA TARIX FANLARI

Babajanova N.A. Xorazm vohasida keng miqyosda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida ilk oʻrta asrlarga oid koʻp sonli shahar va qishloqlar	6
Ergasheva G.Q. Navoiy viloyatida olimpiya sport turlarining rivojlanishi	8
Inayatov J.Gʻ. Foto faollik tendensiyasi va ularning dunyoga tarqalishi	11
Jumaniyozov X.S. Xalqaro maydondagi terroristik hatti-harakatlar, ularning mohiyati va ijtimoiy barqarorlikka tahdidi	14
Kurbanov E.E. Oʻzbekiston sanʼat arxeologiyasi rivojlanishida olima Galina Pugachenkova xizmatlari	18
Mamatova M. Oʻzbekistonda tibbiyot sohasiga berilayotgan eʼtibor va unda xotin-qizlarning oʻrni	21
Matnazarova M. Koʻchmanchi chorvadorlarning jangovorlik qobiliyati masalalari va harbiy sanʼati	24
Matyakubov Sh.S., Aminov X.B. Xorazm vohasi hunarmandchiligining kelib chiqish tarixi va bugungi holati	27
Neʼmatov R.A. Xorazm vohasi tarixining numizmatik materiallarda aks etishi	30
Neʼmatov Sh.U. Harakatlar strategiyasi asosida maktabgacha taʼlim tizimida amalga oshirilgan islohotlar (2017-2021)	33
Nigʻmatullayev I.M. Oʻzbekistonda Shia jamoalari anʼanalari: Buxoro “Eroniy”larida Fotima kulti	37
Ochilova K.I. Oʻzbekistonda kino sanʼatida xalqaro hamkorlik: yutuq va muammolar	41
Qandov B.M. Nazir Toʻraqulov hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati tarixi	43
Qanoatova F.B. Oʻzbekiston qishloqlarida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishning ahamiyati	47
Qodirov M.M. Qoʻqon shahri taʼlim muassasalarining ijtimoiy taraqqiyotga qoʻshgan hissalarining ahamiyati va oʻrni	50
Qudratov D. Oʻzbekistonda turizmni rivojlantirishda Shahrisabz shahrining oʻrni va ahamiyati	53
Quvvatova N.Q. Oʻzbekiston qishloq xoʻjaligi ikkinchi jahon urushi yillarida	56
Rahmonkulova O.A. Turizm rivojida xalq amaliy sanʼatining ahamiyati	58
Rajabova N.N. Qashqadaryo vohasi aholisining XIX asr oʻrtalari – XX asr boshlaridagi ijtimoiy ahvoli	61
Raxmonberdiyev F. Akademik B.Ahmedov tadqiqotlarida Amir Temur davri shaharsozligi masalasining yoritilishi	64
Rayimjonov I.X., Abdumatov A.A., Abdualimova Z. Ustrushonaning ilk oʻrta asrlar davri qurilish madaniyati xususida	67
Sharipov B.F. Xitoy Xalq Respublikasi va Vyetnam Sotsialistik Respublikasi oʻrtasidagi munosobatlarning kelajagiga nazar	69
Sharopova N.A. Yangi Oʻzbekistonda umumtaʼlim sohasidagi oʻzgarishlar	72
Shukurova Z.Yu. XIX asr oxiri–XX asr boshlarda Turkistonda bayozchilik maktablari	75
Sobirova M.I. Abdurahmon ibn Xalidning “Tarixi Ibn Xalidun” asarida Movarounnahr tarixining yoritilishi	78
Tolipov F. Toshkent shahri mahallalarida tadbirkorlik rivoji: tarixiy tendensiyalar va hududiy oʻziga xosliklar (1991-2023 yy)	80
Toʻxtamisheva F. Qashqadaryo aholisi maishiy-madaniy hayotida kashtadoʻzlikning oʻrni, kashta turlari va rivojlanish xususiyatlari	85
Toʻychiyev B. Rus sharqshunosligining shakllanishi va uning oʻzbek sharshunosligiga taʼsiri	87
Toʻychiboyev B.B., Abdumatov A.A. Akademik A. R. Muhammadjonov ilmiy meʼrosida toponomik tadqiqotlarning tutgan oʻrni	90
Tursunova G. Rossiya imperiyasining Sirdaryo viloyatidagi tibbiyot tizimidagi siyosati	93
Xakimova S.B. XX asr boshida Turkiston daryolaridagi izlanishlarga doir	95
Xidirov M.X., Davronov E.A. Termizni Rossiyaga qoʻshib olinishi tarixi	100
Yakobjanov J.J. Qoʻqon xonligi va Buxoro amirligi oʻrtasidagi savdo aloqalari	103
Yakubov A. Jadidlar maʼrifiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlarining tarixiy asoslari	105
Yakubova Sh.A. Oʻzbekistonda farmatsevtika ishini yoʻlga qoʻyilishi bilan bogʻliq tarixiy jarayonlarning tahlili va tadqiqi	108
Yoo Inyoung Koreyadagi antik va ilk oʻrta asrlar devoriy suratlarida Markaziy Osiyo madaniyati taʼsirining aks etishi	111
Yuldashev A.K. “Amerika ovozi” radio dasturlarining sobiq ittifoq parchalanishi tarixida tutgan roli	115
Yunusova D.M. Xorazm vohasi tarixini yozma manbalardagi bayoni	118
Бекмухаммад У. “Таржимон” газетасининг Хоразм тарихини ўрганишдаги аҳамияти	121
Дусматов Д.Р. Ретроспективный анализ (Вопросы криминализации составов преступления в уголовный кодекс Республики Узбекистан)	125
Зарипов Ж.Г. Историография принудительной миграции и разрешения проблем с дефицитом рабочей силы в Узбекской ССР	129
Левтева Л.Г. История Хорезма, запечатленная кистью художника	132
Махкамова Н.А. Марказий Суғднинг антик давр кулоллик идишларининг ўрганилиш тарихи	140
Махмудбоева Д.У. Ўзбекистонда гендер муносабатларини юксалтиришнинг истиқболлари	145
Норбутаев П.П. Алпомиш ва унинг оталари қанжигали уруғиданми ёхуд қалмоқлар асли кимлар?	147
Саидусманов Б.А. Ўзбекистонда транспорт коммуникация тизимининг халқ хўжалигида тутган ўрни	151
Сатимов Б.М. Оролбўйида ҳарбий истеҳкомларнинг келиб чиқиши тўғрисида айрим мулоҳазалар	154

Тошпўлатов Б. Анджион давлат тиббиёт институтида илмий тадқиқот ишларининг йўлга қўйилиш жараёнлари	157
Хидирова Н.Ў. Қозилик ҳужжатларини ўрганишда “Мажъмуъ ал-васойиқ” ва “Жунг” асарларнинг аҳамияти	159
Шарапов С.С. Административная деление и торговые отношения юго-восточных городов Бухарского Эмирата в конце XVIII - начале XX века	163
Шерниязов Р.Х. Ривожланган ўрта асрлардаги Марказий Осиё ва Волга – Уралбўйида кечган этносиёсий жараёнларнинг айрим жиҳатлари	166
Эгамбердиева Г.А. Хорезмская область как один из основных центров туризма в Узбекистане	174
Эшанова Г.Н. Абу Ҳомид Ғаззолийнинг диний маърифий қарашлари	177
Юлдашева Н.Н. Ўзбекистонда тарихий ўлкашунослик бўйича тадқиқотларни ривожлантиришда амалга оширилаётган ишлар	180

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

Abdullayeva Sh.D. Ta'limda multimediya vositalarini qo'llanilishi	185
Abduraimova G.S. Adaptive learning systems: personalizing education for the digital age	188
Abdusamatov N. Arxitektura va qurilish sohasida o'quv jarayonini zamonaviy texnologiyalar asosida integratsiyalash	190
Alibekova M.A. Breaking the sound barrier in the evolutionary journey of speedy english pronunciation	193
Aripova N.A. Kredit - modul tizimida talabalarning mustaqil ishlarining tashkil etish muammolari	196
Azizova B.N., Islomova M.X. An innovative approach to teaching foreign languages through the flipped classroom method and its practical implementation with a focus on student motivation	199
Choriyev N.N. Talabalarga zardo'zlik buyumlarini ishlab chiqarishda ishlatiladigan texnologik mashinalarni o'rgatishning o'ziga xos xususiyatlari	202
Dusmetova S.M., Sobirova N.U. Developing students' vocabulary learning strategies through task based instructions	205
Ergashev D. Modern methods of teaching english language in the higher educational institutions	208
Eshmanova Sh.I. Benefits of authentic materials in teaching second foreign language	210
Eshmurodov A.N. Loyihalangan rejaga asosan maktablarda chizmachilik fanidan darslarni modellashtirish	213
Ibodullayeva G.J. ESP talabalari uchun o'qishni o'rgatish usullari	215
Ibodullayeva G.J. Yoshi kattalarga ingliz tilini o'qitishda o'yinlarning o'rni	218
Ibrokhimova M.U. Enhancing english language learning through integrating web online mapping services	222
Islamova M.Sh., Xursanov D.D. Mustaqil ta'limning oliy harbiy ta'lim jarayonidagi muammolar	224
Jabborov B.I., Ibodullayeva M. Biologiya darslari sifat va samaradorligini oshirishda sinkveyn texnologiyasini qo'llash	227
Jonibekova M.U. Benefits of using reflective teaching methods for ESL educators	229
Jurayeva Z.Q. Improving information technology education through e-books	232
Karayeva D.X. Educational technology. The impact of technology on quality of the lessons	235
Karimov M.A., Berdiyev U.T. Uchta tekislik va unda nuqtaning proyeksiyalarini qurishni noananaviy usul bilan tushuntirilishi	238
Karimova J.Sh. Advantages of comparative learning in teaching a foreign language	242
Khamidov A.A. Peculiarities of texts and video clips used in teaching simultaneous interpreting	245
Kosimova S.S. Formation of speaking skills in teaching a foreign language	248
Kurbanova M.M. Talabalar o'rtasida ingliz tilida bilim va malaka darajasini oshirish standartlari	250
Mamirov O.B. Kompyuter lingvistikasini o'qitish tamoyillari	253
Mamirov O.B. Kompyuter lingvistikasini o'qitishning didaktik modeli	256
Maxkamova D.B., Nabijonova N.M. Teaching communicative language in the classroom: summary of an effective approach	259
Maxmudova N.B. Nutqiy kompetensiyani shakllantirish omillari	261
Mirzabekova F.N., Anvarjonova N.A. The effect of sports on the body	265
Mirzaeva Z.Sh. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarida kreativ fikrlash mazmun- mohiyatini rivojlantirish mexanizmi	268
Mirzaeva M.J. Methods of teaching a foreign language	270
Muratova D.M. Methodology for the formation of communicative competence of students	273
Narmurodova D. Linguodidactics as a methodological basis for teaching foreign languages	276
Nasrullaev O. Identifying the specific features of terms in the field of alternative medicine in the uzbek and english languages	279
Nazaralieva M.A. Application of modern techniques, essential for developing receptive speech skills, and examination of their possible outcomes	283
Nizomova Sh.I., Raximova X.K. Media ta'lim metodlari orqali o'quvchilarni kreativ fikrlashga o'rgatish mexanizmlarining nazariy asoslari	286
Nuralieva A., Yusupova N. Umumta'lim maktabining yuqori sinflari uchun mo'ljallangan Alisher Navoiy ijodini o'qitishga qaratilgan metodlar	293
Oblaqulova D.J. The employment of educational games in teaching english	299

Ochilova V.R. Neyro-lingvistik dasturlash (NLP)ning texnikalari	302
Ochilova V.R. Neyro-lingvistik dasturlash (NLP)ning modellari	305
Ollaberganova S.X. Boshlang'ich sinflarda istiqloq mavzusi bilan bog'liq she'riy asarlarni o'qish darslarini zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida tashkil qilish	309
Qobilova N.S., Azimova M.Sh. Language units in educational assesment: exploring the concept of evaluation in education	312
Qurbanboyev Z.Sh. Enhancing language acquisition: the role of multimedia in teaching english as a foreign language in Uzbekistan	314
Rakhmonova D.B. The place of technology during teaching grammar, reading, listening, and speaking in the education system	317
Rasulova D.R. Addressing Challenges in Teaching Academic English to Non-Native Speakers: The case of Uzbek students	320
Ravshanova U.B., Fozilov Sh.M. 10-sinf biologiya fanining oziq zanjiriga oid mavzularini o'qitishda o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini muammoli metodlar asosida rivojlantirish	322
Raximova X.K., Nizomova Sh.I. Media ta'lim metodlari orqali o'quvchilarni kreativ fikrlashga o'rgatish mexanizmlarining nazariy asoslari	326
Sabirova D.A. Dars jarayonlarini samarali tashkil etishda pedagog ritorikasining ahamiyati	333
Sobirova A.A. Learning a foreign language through a comparative method with a native language	336
Tohirova U.A. The importance of using authentic materials in teaching reading and improving students reading skills	338
Tohirova U.A. Types of authentic materials and authenticity in foreign language learning	341
Tolibov M.M., Mirzaev Sh.A. The teaching approaches of academic vocabulary and problems learners face	344
Tuliyeva Z.K. Sog'lomlashtiruvchi gimnastika sog'liqni mustaxkamlash vositasi sifatida	347
Tuliyeva Z.K. Fitnes mashqlari yordamida o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirish samaradorligi	351
Tukhtakhodjaeva Z.T. Advanced pedagogical technologies as a tool for developing communicative competence	355
Tursunova F. Methods of speech formation in the study of a foreign language	357
Umirova M.I. Umumiy o'rta ta'limda o'zbek tili lug'at tarkibini o'rgatish metodikasining nazariy va amaliy aspektlar	359
Usmanova F.R. Nurturing spiritual growth and moral development in education: the wisdoms of Ahmed Yassawi	363
Usmonov O.A., Boltayeva M.D. Ta'limda innovatsion yondashuvlardan 3d gologramma ventilatorining ahamiyati	366
Xalmirzayev I.V. Yoshlarda vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish	368
Xolmurodova E.X. Improving the quality of education by developing the competence of creative thinking in leaders based on experience in developed foreign countries	371
Xo'jayev B.T. Ta'lim jarayonida smart texnologiyalarning foydali va zararli tomonlari	374
Yaqubov O.M. Methodology for teaching students to independent creative thinking in the process of teaching english	376
Yo'ldoshev S.V. Xalq o'yinlari milliy qadriyat va sog'lom turmush tarzi omili	379
Yuldasheva G.G., Qadirov Sh.A. Oliy o'quv yurtlarida fizika fanini o'qitishning ayrim muammolari haqida	381
Алленова И. В., Ташева У.Т. Важность современных образовательных технологий в преподавании русского языка в системе высшего образования	384
Алимжанова М.Ю., Усмонова О.С. Проблемы с обучением детей с нарушением речи	387
Атаева Р.С. Коммуникативно-деятельный подход к образованию на уроках русском языке высших военных учебных заведений	389
Бердиева Ш.Н. Система методов обучения русскому языку для детей младшего школьного возраста	395
Бурханова С.Т. Олий таълим тизимида тарих фанини ўқитишда замонавий таълимнинг аҳамияти	397
Гулямова М.Х. Олий таълим тизимида кредит модуль тизими: хорижий ва миллий таърибалар	400
Имамкулов Б.Р., Умаров А.А. Особенности обучения русскому языку как иностранному в билингвальной среде	403
Мадаминова С.А. Методика обучения студентов на основе мульти лингвистической системы	405
Оромова Н.Ж. Адабий таълимда назарий маълумотлардан фойдаланишнинг мавжуд ҳолати таҳлили	408
Рахматуллаева Ш.З. Бошланғич синф она тили таълимида савол ўқув топшириғининг таснифий хусусиятлари	411
Тошбоева Б.О. Психологические основы А.А. Леонтьева по интенсификации обучения иностранным языкам	413
Юлдашева З.Дж. Технология проблемного обучения	416

ОРОЛБЎЙИДА ҲАРБИЙ ИСТЕҲКОМЛАРНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИ ТЎҒРИСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

Б.М. Сатимов, доц., PhD, Урганч инновацион университети, Урганч

Аннотация. Мақолада Оролбўйида ҳарбий истеҳкомларнинг келиб чиқиши йузасидан олиб борилган тадқиқотлар ўрганилган.

Калим сўзлар: С.П.Толстов, В.М.Массон, Тагискен, хом ғишт, пахса, М.Г.Воробьева, бронза.

Аннотация. В статье рассматриваются исследования происхождения военных укреплений в Аральском заливе.

Ключевые слова: С.П.Толстов, В.М.Массон, Тагискен, кирпич-сырец, солома, М.Г.Воробьева, бронза.

Abstract. The article examines the research on the origin of military fortifications in the Aral Bay.

Keywords: S.P. Tolstov, V.M. Masson, Tagisken, raw brick, straw, M.G. Vorobeve, bronze.

Оролбўйида ҳарбий истеҳкомларнинг келиб чиқиши мавзуси тарих фанида муҳим муаммолардан бири ҳисобланади. Мазкур масала қуйи Сирдарё ва Амударё ҳавзалари худудларида бинокорлик ва меъморчилик маданиятининг вужудга келиши, қурилишда хом ғишт ва пахсадан фойдаланишнинг бошланиши каби долзарб мавзулар билан боғлиқдир. Турли йилларда С.П.Толстов, В.М.Массон, М.Г.Воробьева, М.И.Итина, Е.Е.Неразик, М.М.Мамбетуллаев, О.А.Вишневская, Ю.А.Рапопорт, Ғ.Ходжаниязов, Қ.Собиров ва бошқа тадқиқотчиларнинг илмий ишларида Оролбўйи бинокорлиги тарихи юзасидан турлича фикр-мулоҳазалар билдирилган,[1] аммо Оролбўйида мудофаа иншоотларининг келиб чиқиши масаласи махсус тадқиқот мавзусига айланмаган.

Ўрта Осиё жанубий вилоятларига нисбатан Сирдарё ва Амударё ҳавзаларининг қуйи қисми воҳаларида бинокорлик ва меъморчилик соҳаси хронологик даврий жиҳатдан ўз хусусиятларига эга бўлиб ривожланган. Неолит давридан бошлаб Оролбўйи сарҳадларида ер устига қурилган чўзиқ гардиш шаклидаги ёғоч устунли кулбалар ҳамда бронза даврида ярим ертўлалар кулбалар ва енгил чайлалар қурилган. Бироқ қурилиш техникасининг анча такомиллашиб бориши, турар жойлар барпо этилишидан йироқ, қуйи Сирдарёда Шимолий Тагискен мақбараларининг бинокорлигидаги (мил. авв. IX-VIII асрлар) меъморий тарҳида ва тўғри бурчакли хом ғиштининг қўлланилишида дастлаб ифодаланади.[2]

Ушбу мақбараларнинг меъморий анъаналари дашт чорвадорлар оламида маълум бўлмаган. Шу сабабли С.П.Толстов уларнинг қурилишида тўғри бурчакли ғиштининг ишлатилишини “юқори даражада ривожланган жанубий цивилизацияларнинг кучли таъсири” билан боғлиқ ҳолда талқин қилган.[3] Бироз сўнг М.А.Итина ҳам Шарқий Оролбўйида бинокорлик усулларининг ёйилиш ҳолатини Бақтрия маданий таъсири сифатида баҳолаган.[4]

Ҳ.Матёкубовнинг ёзишича, фақат маданий алоқалар асосида дашт чорвадорлари томонидан юқорида қайд этилган бинокорлик анъаналарини ўзлаштириш улар учун мураккаб жараён бўлган, негаки чорвадорлар кўп асрлар мобайнида ертўлалар ва кулбаларда анъанавий яшаб, қурилишда хом ғишдан фойдаланишмаган.[5]

Бизнингча, Оролбўйи сўнгги бронза даври аҳолисининг турмуш тарзи ва иқтисодий соҳасини баҳолашда деҳқончилик йўналишининг аҳамияти тадқиқотчилар томонидан аввалдан ошириб юборилган. Шунинг учун ҳам Шимолий Тагискен мақбараларини барпо этган аҳоли гуруҳлари ўтроқ турмушга эга бўлган ва деҳқончилик кўникмаларини билишган чорвадор қабилалар вакиллари сифатида изоҳланган.[6] Эҳтимол, шу қарашларга асосланиб, Тагискен қурувчилари жанубий цивилизациялар ва дашт маданиятларининг ўзаро маданий-иқтисодий муносабатларнинг таъсири оқибатида маълум бинокорлик услублари ва хом ғишт яшаш кўникмаларини ўзлаштиришади, деган хулосага келинган.[7] Лекин бинокорликдаги амалий билим ва тажриба ҳақидаги муҳим ҳолат муҳокамадан четда қолди.

Айниқса, бу масала кейинги тарихий босқичга тегишли бўлиб, мил. авв. VII-VI асрларга оид Шарқий Оролбўйида хом ғишт ва пахсадан барпо этилган тураржойлар, ҳарбий истехкомлар аниқланмаган, балки ушбу даврда илк сақлар наMAT ўтовларда кун кечиришган, мудофаа иншоотлари эса бу ерда кейинги босқичда, мил. авв. V-IV асрларда пайдо бўлади.

Хоразм воҳасида энг қадимги ҳарбий истехком – мил. авв. VII-VI асрлар чегарасида қурилган Кўзалиқир қалъаси ҳисобланади. Ёдгорлик Сарикамишбўйи Довдон ўзани қадимий воҳасида Амударёдан 120 км. ғарбда жойлашган (Шимолӣ Туркманистон). Кўзалиқир С.П.Толстов томонидан кашф этилган. Шу пайтларда қалъа харобаларида археологик қазилма ишлари олиб борилмаган бўлса-да, лекин тадқиқотчи ўзининг дастлабки тасаввурларини талқин қилиб, “деворлар ичида одам яшайдиган шаҳар” ҳақидаги ғояни илгари сургани [8], мазкур ишнинг 1.2 бандида қайд этилган. 1948 йилда нашр этилган “По следам древнехорезмийской цивилизации» номли монографиясида олим ўз қарашларини бирмунча кенгрок ёритган (мазкур монография 1964 йилда ўзбек тилида чоп этилди).

С.П.Толстовнинг ёзишича, қадимда Кўзалиқир аҳолиси “ёдгорликни қуршаб олган шаҳарнинг деворлари орасидаги йўлақларда яшаган”. Кўзалиқир мудофаа деворининг ичида, эълон қилинган реконструкцияга кўра, ана шундай учта ўзаро параллел коридорсимон йўлақ бўлиб, “улар босқинлар, ҳарбий юришлар ва тўқнашувлар даврининг тимсолидир”. Бу тўқнашувларга “жамоанинг асосий бойлиги ҳисобланган чорва сабаб бўлган, уни ҳар қандай қилиб бўлса ҳам босқинчилардан сақлаб қолишга ҳаракат этилган” [9], яъни мудофаа деворлари билан ўраб олинган Кўзалиқирнинг кенг ички қисми мол қамайдиган жой, яъни “қўтон” бўлган. Бу борада қалъанинг вазифаси очиб берилган, лекин унинг келиб чиқиши масаласи муҳокама қилинмаган.

Кўзалиқирда амалга оширилган археологик тадқиқотлар натижасида унинг тарихий топографияси ўрганилиб, 25 гектар жойни эгаллаб олган ёдгорлик юқори ички қалъа ва унинг теваарагидаги истехкомли “пастки шаҳар” қисмларидан иборат бўлганлиги аниқланди.[10] Кўзалиқирнинг мудофаа деворлари баланд тепаликнинг тик ёнбағирларида қурилган. Қалинлиги 5 м. пахса деворнинг узунлиги 3,5 км. ни ташкил этади. Девор ичида, тўғри тўртбурчак шинақлар орқали камондан ўқ отиш учун мўлжалланган битта йўлақ мавжуд бўлган. Унинг эни 2-2,5 метрга тенг бўлган ва шу сабабли тураржой вазифасидан йироқ ҳарбий мақсадларни амалга ошириш учун қурилганлиги билиниб турибди. Деворнинг ташқи қисмини ҳар 2 метрда шинақлар кесиб ўтган. Улар икки ярусда “шахмат” тартибида жойлашган. Шу тарика камончи тиз чўкиб ва тик туриб ўқ узиш имконига эга бўлган. Бундан ташқари девор бўйлаб ҳар 30-35 м. масофада ярим думалоқ буржлар мавжуд Уларнинг ичидан учта шинақ орқали ёйдан ўқ отилган. [11]

Кўзалиқир қалъаси ичига кириш учун мўлжалланган учта дарвоза жойи аниқланган, уларнинг ён томонлари иккита катта (6x4 м.) тўғри бурчакли буржлар билан мустаҳкамланган. Буржларнинг ички хоналаридан шинақлар орқали ўқ отиш мумкин бўлган. Дарвоза жойларининг кенглиги 4 метрни ташкил этади. Шу кўрсаткичга кўра, қисқа вақт мобайнида кенг дарвоза жойлари орқали қалъа ичига кўп сонли одамларнинг кириб бекиниш ва чорва подаларини ҳайдаб киритиш имкони бўлган. Хусусан, қалъанинг шу жиҳатини уқтириб ўтган С.П.Толстов ҳақ эди, ташқи босқинлар ҳавф-хатари пайдо бўлган пайтларда бундай қалъалар, ҳақиқатдан ҳам, чўпонлар жамоалари ва уларнинг чорва подалари учун пана жойга айланган.

Бироқ Кўзалиқир нафақат юқорида қайд этилган хусусияти билан ажралиб туради. Унинг ички қалъасида қабилалар уюшмаси сардорининг қароргоҳи – сарой қолдиқлари топиб текширилган. Ушбу ҳодиса қадимги Хоразм тарихида нафақат бинокорлик – меъморчилик соҳасидаги янгилик, балки ҳарбий-сиёсий тизимда илгари маълум бўлмаган жараёнларнинг бошланишидан дарак беради.

Шу муҳим археологик кашфиётлар муаллифи О.А.Вишневскаянинг ёзишича, сарой қабилалар уюшмасининг хўжалик ва эътиқод маркази хусусиятларини ўзида акс эттирди. У 20 та катта ҳовли ва хоналарни ўз ичига олган. Мажмуа тарҳида иккита ёғоч устунли зал ва майдони 800 кв. метрдан иборат ҳовли ажралиб туради. Ҳовли деворлари бўйлаб тўғри бурчакли хом ғишдан терилган супалар мавжуд. Ҳовлининг бир томонида ғишдан қурилган

кўтарма тахт ўрни жойлашган, унга ғиштли зинадан чиқиш имкони бўлиб, тахт рўпарасида муқаддас олов учун оташкада барпо этилган. Шунингдек, иккита катта омборхоналар қазиб очилган. Сарой омборхоналарида арпа ва буғдой дон маҳсулотлари сақланган.[12]

Эхтимол, айнан шу ҳолат саройни “хўжалик маркази” сифатида ҳам талқин қилишга асос бўлган. Одатда саройлардаги омборхоналар қишлоқ хўжалик маҳсулотлари (озик-овқат захиралари) ва қимматбаҳо нарсалар (заргарлик), ҳунармандчилик буюмлари ва қурол-яроғлар сақланадиган жой бўлган. Шу сабабли, бизнингча, Кўзалиқирни, умумий тарзда, маъмурий-сиёсий марказ ҳамда теваарак аҳоли ва унинг асосий бойлиги – чорва учун бекинадиган жой, ҳарбий истехком сифатида белгилаш мақсадга мувофиқдир.

Ўтган асрнинг 50 йилларидан бошлаб, Хоразмда пахса – хом ғишт меъморчилиги ва мудофаа иншоотларининг вужудга келиш муаммоси илмий адабиётларда баҳс-мунозараларга айланиб, аввалдан икки йўналишда – жанубий цивилизациялар маданий таъсири ва жанубдан Хоразм воҳасига “хорасмийлар” элатининг миграцияси натижаси сифатида талқин қилина бошланди.

Дастлаб В.М.Массон Хоразм бинокорлигида хом ғишдан фойдаланиш жараёнини Парфия – Марғиёна маданий таъсири билан боғлаб ёритган.[13]

М.Г.Воробьева ушбу фикрга қўшилмаган бўлса-да, лекин Хоразм воҳасида пахса – хом ғишт қурилиши бошланишига оид илк кўникмаларни “ўзга вилоятлар аҳолисидан олиб ўзлаштиришни эътироф этиш тўғри келади”, деб ёзган [14], чунки воҳада лойдан ишланган қурилиш материалларидан қўлланишнинг аввалги намуналари аниқланмаган эди. Кейинги йиллар археологик тадқиқотлар маълумотлари ҳам бинокорлик соҳасидаги маҳаллий илдизлар ва анъаналар масаласига тегишли бу ҳолатни ўзгартирмади.

Таҳлил қилинган муаммо юзасидан айрим фикр-мулоҳазаларни билдириш мақсадга мувофиқ. Оролбўйида мудофаа иншоотларини барпо этиш, бинокорлик соҳасида хом ғишт ва пахсадан қурилиш материаллари сифатида қўлланилиш анъаналари маҳаллий илдизларга эга бўлмаганлиги ҳолатини мазкур масалани кўриб чиққан барча тадқиқотчилар тан олишади.

Оролбўйидан шарқ йўналишидаги (Марказий Қозоғистон, Еттисув, Ғарбий Сибир) даштларда, сўнгги бронза ва илк темир даври чорвадор қабилалар яшаган жойларда ҳарбий истехкомлар мавжуд бўлмаган. Аксинча, мудофаа иншоотларининг тарихи ва пахса – хом ғишт меъморчилиги анъаналари Ўрта Осиёнинг жанубида чуқур илдизларга эга.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Сагдуллаев А.С., Матякубов Х. К проблеме происхождения глинобитно-сырцово́й архитектуры в Хорезме // Вестник Национального университета Узбекистана. Специальный выпуск. 2013. – С. 59-64;
2. Абдуллаев У.И From the History of The Study of The Saks' Monuments in The Lower Syr Darya And Amu Darya Basins // Pkogretim Online - Elementary Education Online, 2021. – С. 1462.
3. Толстов С.П. По древним дельтам... – С. 86.
4. Абдуллаев У.И From the History of The Study of The Saks' Monuments in The Lower Syr Darya And Amu Darya Basins // Pkogretim Online - Elementary Education Online, 2021. – С. 1463.
5. Абдуллаев У.И. Socio-economic relations in bronze in middle Central Asia // Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 2019. – P. 8.
6. Толстов С.П. По древним дельтам... – С. 80.
7. Грязнов М.П. Тагискен – усыпальница вождей. Культура носителей мавзолеев // Средняя Азия в эпоху камня и бронзы. – М.–Л.: Наука, 1966. – С. 238.
8. Толстов С.П. Городища с жилыми стенами // КСИИМК. Вып. XVIII. – М., 1947. – С. 3-8.
9. Толстов С.П. Қадимги Хоразм маданиятини излаб. – Тошкент, 1964. – Б.100-103, 21-расм.
10. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта... – С. 99.
11. Кўзалиқирда археологик тадқиқотлар О.А.Вишневская раҳбарлигида олиб борилган. Қаранг: Вишневская О.А.Раскопки городища Кюзелигыр // АО 1971. – М.: Наука, 1972. – С. 533-534.
12. Вишневская О.А., Рапопорт Ю.А. Городище Кюзели-гыр... – С. 155-158.
13. Массон В.М. Древнеземледельческая культура Маргианы // МИА. – №73. – М. – Л., 1959. – С. 54.
14. Воробьева М.Г. Дингильдже. Усадьба I тысячелетия до н.э. в древнем Хорезме // МХЭ. Вып. 9. – М., 1973. – С. 88.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№5/3 (114)
2024 y., may

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 06.05.2024
Bosishga ruxsat etildi: 15.05.2024.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 24,2 b.t. Buyurtma: № 5-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18